

Roman Kopacki*

ZAŁOŻENIE DWORSKO-PARKOWE W DZIADKOWICACH

Do XVII w. szlachcic-rycerz wznosił swoją siedzibę z myślą o jej funkcjach obronnych. Wiek XVII to okres, kiedy tenże właściciel przemienia się stopniowo w szlachcica-ziemianina, tzn. utrzymuje się głównie z gospodarowania na roli, a mniej z wypraw wojennych.

Jednym ze znaków nowego okresu w architekturze i kształtowaniu siedzib szlacheckich było dzieło wydane w 1659 r., którego autorem był prawdopodobnie Łukasz Opaliński, marszałek nadworny i koronny.¹ Propozycje w nim zawarte są bardzo nowoczesne i odbiegają od wcześniej panującej tendencji dominacji funkcji obronnej dworów. Autor zaleca natomiast te ich atrybuty, które trwać będą do czasów nam współczesnych: symetrię i wydłużony kształt (plan prostokąta a nie kwadratu), dziedziniec przed frontem, a także by były parterowe.

Ponad 200 lat później temat dworów podejmuje Zygmunt ks. Czartoryski². Autor tak pisał o pożądanej architekturze polskiego dworu: *„Dwory wiejskie zatem nie w górę i na dół, lecz poziomo, wzdłuż i wszerz, rozpościerać się mają. A jeżeli zdarzy się, że nie wszystko na jednym piętrze się zmieści, wtenczas lepiej jest, zamiast drugiego piętra dawać z czasem, wedle potrzeb skrzydła lub oficyny”*

Ilu właścicieli i budowniczych polskich dworów znało dzieła Ł. Opalińskiego oraz Z. ks. Czartoryskiego i stosowało się do ich rad – tego nie wiadomo. Pewne jest natomiast, iż druga połowa XVII w. przyniosła nowe spojrzenie na kształt i funkcje polskiego

* Roman Kopacki jest doktorantem w Katedrze Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Licząca 32 strony książka nosi tytuł: *Krótką historia budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego*; była skierowana do bogatych i dostatnich panów, którzy zamierzali budować swoje siedziby na wsi.

² Jego dzieło O stylu krajowym i budownictwie wiejskim ukazało się w 1896 r.

dworu. Uwidocznia się tutaj ideologia sarmatyzmu, według której dwór ma być symbolem umiaru i skromności, ale zarazem powinien podkreślać kultywowane przez pokolenia polskie tradycje szlacheckie. Wiejska siedziba ma być ostoją szczęścia w zaciszu domowym, z dala od kosmopolitycznych konfliktów wielkiego świata, ma być ważnym elementem szlacheckiej wolności i staropolskiego obyczaju.

Sarmatyzm był podstawą całej epoki baroku, natomiast jego założenia wywarły bardzo duży wpływ na kształtowanie się ówczesnego życia dworskiego. Jego wpływy widoczne były aż do połowy XIX w. Sarmatyzm przyczynił się także do wykształcenia w końcu XVIII w. typowo polskiego dworku szlacheckiego.

Ziemia szadkowska to obszar niezwykle atrakcyjny pod względem historycznym i architektonicznym, z licznymi kościołami oraz założeniami dworskimi. Jednym z nich jest istniejące po dzień dzisiejszy założenie dworsko-parkowe, położone we wsi Dziadkowice w gminie Szadek (rys. 1).

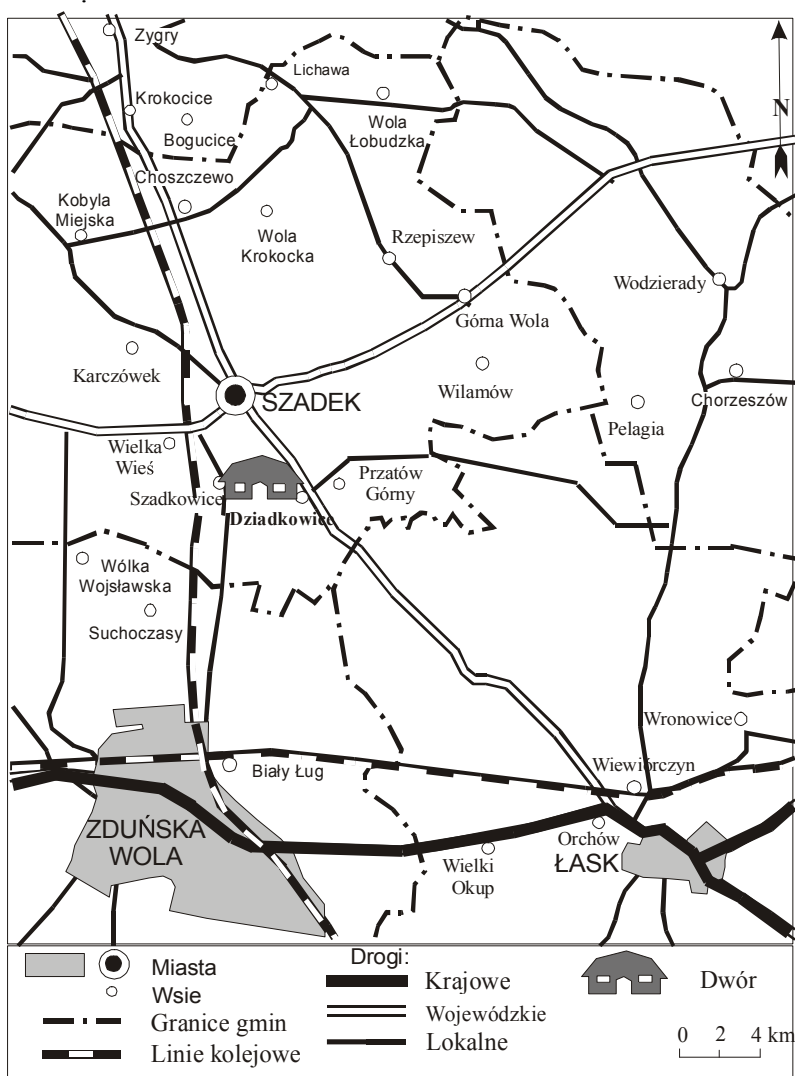
Dwór położony jest na południowy zachód od drogi wojewódzkiej nr 473 na odcinku Szadek–Łask, w znacznym oddaleniu od niej (ok. 1,5 km), przy bocznej drodze prowadzącej do lasu. Od skręcającej w kierunku zachodnim drogi do kolonii Ogrodzim prowadzi ścieżka (ok. 50 m) do podjazdu.

Pierwsza wzmianka o wsi w źródłach pisanych pojawia się w zapisce sądowej z 1386 r., w której wymieniono nazwę „*Dziathcouicz*”. Z 1421 r. pochodzi wzmianka o ówczesnym właścicielu dóbr – niejakiem „*Pelka de Działkowice*”.³

Wieś Dziadkowice w XVI w. była własnością szlachecką. Według reg. pob. ówczesnego powiatu Szadkowskiego, wieś posiadała 6 zagrodników i 2 łany⁴.

³ Karta ewidencyjna zabytków architektury I budownictwa, oprac. E. Szelągowska, 1992.

⁴ A. Pawiński, Źródła dziejowe, t. XII: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. I: Wielkopolska, Warszawa 1883.

Rys. 1. Położenie dworu w Dziadkowicach.

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. A. Leopold, *Rzypiszew – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2002, t. 2.

W 1885 r. wieś liczyła 11 domostw i 135 mieszkańców. Folwark zajmował powierzchnię 1027 mórg, w użytkowaniu ziemi przeważały zaś grunty orne i ogrody (327 mórg) oraz lasy (634 mórg)⁵.

Dobra dziadkowickie przechodziły przez ręce wielu właścicieli.⁶ Prawdopodobnie pierwotnym właścicielem dworu wraz z majątkiem był Walerian Karszewski, który sprzedał dobra w 1820 r. Janowi Nepomucenowi Wstowskiemu. Kolejnym właścicielem majątku jest Franciszek Hałaszkiewicz⁷, po którym przez kolejne lata w podziałach spadkowych dziedziczą jego dzieci. Na początku XX w. nieruchomość nabywa Władysław Makarczyk – dziedzic sąsiedniego majątku Przatów i w okresie międzywojennym sprzedaje ją Stanisławowi Lipkowskiemu⁸. Podczas II wojny światowej majątkiem administrowali Niemcy. W 1946 r. dobra zostały przejęte przez Skarb Państwa na mocy dekretu o reformie rolnej. Nieruchomością w imieniu państwa administrowały władze miasta i gminy Szadek, natomiast z braku alternatywy wydzierżawiły dwór Józefie Ciesielskiej. W 1980 r. Skarb Państwa zbywa nieruchomość aktem kupna-sprzedaży na rzecz Alfreda i Stanisławy Kukielów⁹, ci z kolei zaś w 1996 r. w akcie darowizny przekazują dwór Andrzejowi i Beacie Bart-Sołtysiak. Jeszcze w tym samym roku nieruchomość nabywa Bolesław Lewandowski i pozostaje ona w jego rękach przez kolejne 7 lat. W 2003 r. nowymi właścicielami dziadkowickiego dworu zostali małżeństwo Borys Ławreniw i Halina Kuziemska-Ławreniw. Obecnie nieruchomość pozostaje nadal w ich władaniu.

Istniejące obecnie dwory w gminie Szadek reprezentują styl klasycystyczny. Cechami wspólnymi tych budowli jest to, iż są one

⁵ Morga jest dawną jednostką powierzchni, używaną w rolnictwie od XIII w., której wielkość nie była stała. W XVI w. w Polsce posługiwano się przeważnie morgą *chełmińską* = ok. 5985 m² (= 0,5985 ha). W Królestwie Polskim morga *nowopolska* równa była ok. 5599 m² (= 0,56 ha). Poza tym używane były także morga *pruska duża* = 0,5755 ha oraz morga *pruska mała* = 2500 m² (= 0,25 ha).

⁶ *Księga Wieczysta majątku Dziadkowice*, KW 10414, Sąd Rejonowy w Zduńskiej Woli.

⁷ Traci on majątek w 1842 r. w wyniku przymusowego wywłaszczenia, będącego konsekwencją postawienia dóbr Dziadkowickich na licytację publiczną w Trybunale Cywilnym Guberni Kaliskiej.

⁸ Dobra majątku Dziadkowice liczyły przed wojną 674 ha.

⁹ Tamże.

murowane z cegły na zaprawie wapiennej, otynkowane, podpiwniczone, oparte na rzucie prostokąta. Podstawową fizjonomiczną różnicą między dworami ziemi szadkowskiej jest ich wielkość i to ona prowadzi w konsekwencji do dalszego zaostrażania kontrastu między nimi. Dwory w Prusinowicach i Rzepiszewie są duże, piętrowe, natomiast w Dziadkowicach jest niewielki, parterowy (rys. 2).

Rys. 2. Dwór w Dziadkowicach (widok części frontowej)

Źródło: rysunek autora

Dwór w Dziadkowicach powstał w pierwszej połowie XIX w. Wcześniej istniał jego poprzednik. Mówi o tym krótki opis zawarty w Inwentarzu dóbr wsi Dziadkowice z 1758 r.: „Dwór nowo postawiony, ale tylko połową gontami pobity... okien pięcioro”¹⁰. Tenże inwentarz dostarcza opisu rozplanowania starego założenia dworskiego: „Wychodząc na podwórze dworskie wrota stare dwa...słupy pougniwały [...] idąc od wrót na prawą rękę chlewiki cztery [...] o czworgu drzwiach [...] przy tych

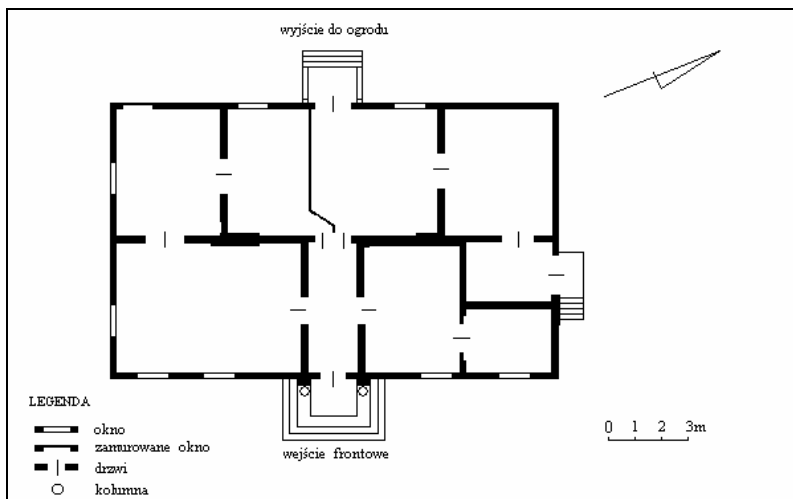
¹⁰ Castr. Sirad. obl. susc. inser. 214, s. 263–264, AGAD, Warszawa.

chlewikach karmnik pusty. Idąc od tych chlewików Browarek Stary... drzewo popruchniałe i pogniłe [...] cały ten Browarek z gruntu zły [...] okna w drewno pobite; za tym Browarem przy pasterniku do suszenia słodów jeszcze niezły dranicami pobity dach poprawy potrzebuje Idąc od tego [...] dwór nowo postawiony [...] Idąc od dworu stodoła [...] stara zła u wrót obojga do zamykania kuny żelazne ze skoblami i dwiema kołotkami [...] Obora o dwojgu wrót drzewo w tej oborze pogniłe, tak i poszycie z gruntu złe około tego podwórza ogrodzenia prawie nie ma miejscami tylko przęsła kawalkami”. W dalszej części wymienione zostały także kuźnia i karczma.

Dzisiejszy dwór w Dziadkowicach zajmuje powierzchnię 340 m², jego kubatura zaś wynosi 850 m³ ¹¹. Oparty jest na rzucie prostokąta, dwutraktowy, od strony północnej trakty dzieli niewielkie prostokątne pomieszczenie bocznej sieni. Główne wejście (od strony południowo-wschodniej) złożone z czterech stopni kamiennych, wypukłych schodów, znajduje się na osi dworu, do którego prowadzi ganek (rys. 3).

Drzwi frontowe są podwójne, dwuskrzydłowe z żelaznymi klamkami, po trzy prostokątne płyciny o profilowanych krawędziach w skrzydle zewnętrznym. Wewnętrzne skrzydła były górą przeszklone. Od wejścia na wprost jest przejście do dawnego salonu na rzucie prostokąta, obecnie wtórnie podzielonego na dwa mniejsze pomieszczenia ścianką działową. Na lewo od sieni znajduje się duże pomieszczenie skomunikowane z mniejszym, narożnym, od strony ogrodu. Z kolei na prawo od sieni jest wejście do małego pomieszczenia, skomunikowanego z niewielkim, narożnym. Od strony ogrodu i tarasu, na osi budynku, znajdowały się drzwi prowadzące do salonu: podwójne, dwuskrzydłowe, wewnętrzne górą przeszklone. W elewacji północnej mieściło się wejście do małej sieni, gdzie były drzwi do zachodniego, narożnego pomieszczenia i wejście na strych przez prostokątny otwór w stropie; narożne pomieszczenie również było skomunikowane z dawnym salonem. Wejście do piwnic znajdowało się pod podestem schodów w elewacji północnej.

¹¹ Karta ewidencyjna ...

Rys. 3. Plan parteru dworu w Dziadkowicach

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Karty Ewidencyjnej zabytków architektury i budownictwa*, oprac. E. Szelałowska, 1992

Ganek dworu w Dziadkowicach kryty jest daszkiem dwuspadowym oraz posiada tympanon (rys. 4) na parze kolumn jońskich, których ślimacznice mają kształt zwiniętych pośrodku pergaminów. W wewnętrznym polu trójkątnego frontonu widnieje stiukowe tzw. „oko opatrności”¹², o którym tak pisał w 1898 r. w *Roczniku Krakowskim* Adolf Sternschuss: „Symbol nadający się ze wszech miar na godło domu, nad którym ma czuwać”. Trójkątne „oko” w promienistej glorii ujętej w wiązki posiada w centrum motyw liry¹³. Mając na względzie symbolikę heraldyczną, można przypuszczać, że pierwotny budowniczy i właściciel dworu – będąc osobą opanowaną, ceniącą spokój, medytację i poezję –

¹² *Oko opatrności* przeniknęło do chrześcijaństwa z wierzeń egipskich, jest to tzw. „oko Horusa” (w trójkącie). Horus był dla Egipcjan dzieckiem bogów, niebieskim sokołem wznoszącym się ponad wszystko. Opiekował się faraonami. W architekturze symbol ten umieszczany był na elewacjach, jako wyobrażenie Opatrzności. Wewnątrz trójkąta umieszczone było otwarte oko, z jego zaś wierzchołków i boków wybiegały promienie.

¹³ Lira od najdawniejszych czasów była symbolem boskiej harmonii i harmonijnego ładu we wszechświecie, jak również muzyki i poezji.

umieszczając właśnie taki symbol, wyraził prośbę do Boga o opiekę i zesłanie harmonijnego ładu na swoje ognisko domowe.

Rys. 4. Trójkątny fronton wejścia głównego
Źródło: rysunek autora

Za kolumnami są pilastry o profilowanych kapitelach. W elewacji frontowej dworu, po obu stronach od ganku znajduje się para okien. Natomiast w elewacji zachodniej (od strony ogrodu) również są po dwa okna po obu stronach tarasu, w tym jedno obecnie zamurowane. Pola otworów okiennych dwudzielne, trójpoziomowe, sześciopodziałowe z profilowanym u góry motywem ćwierćwałka; stolarka malowana farbą olejną w kolorze brązu i wrzosu – posiadają obecnie już słabo zarysowane ławy. Elewacja frontowa ponadto odznacza się boniowaniem w tynku na narożnikach. Natomiast elewacja ogrodowa posiadała taras ze schodami o trzech stopniach oraz niską balustradę; oba elementy były murowane z cegły. W dwukondygnacyjnej elewacji południowej poddasze wydzielone jest pasmem gzymsu.

W chwili obecnej północna i do połowy zachodnia ściana dworu są rozebrane aż do fundamentów. Trwają roboty rewaloryzacyjne. Jeszcze przed rokiem od strony frontowej dworu widoczne były w murze gołe cegły pozbawione tynku. Obecnie

stojąca część budynku jest w dużym stopniu otynkowana i pobielona, kolumny i ganek przybrały pierwotny kształt. Budynek dworu kryty jest dachem naczółkowym, natomiast jego zewnętrznym elementem jest dachówka ceramiczna. Z obiektów dawnego założenia pozostał jedynie dwór, kapliczka (z figurką Matki Boskiej wewnątrz), studnia oraz położone na północny wschód od dworu pozostałości dawnego budynku gospodarczego w formie fundamentów¹⁴. Po wojnie zabudowania folwarczne zostały zniszczone. Park, ogród oraz sad zostały wycięte. Przez teren dawnego założenia (konkretnie – parku oddzielającego dwór od folwarku) przeprowadzono drogę lokalną. W bezpośrednim otoczeniu dworu znajduje się kilka starych drzew – świadczących o istnieniu parku – oraz krzaczaste zarośla. Zachodnią granicę założenia wyznaczają w sposób naturalny, rosnące w dwóch ciągach leszczyny.

W południowo-wschodniej części dawnego parku zachowała się grupa starodrzewu z dominującym dębem. Północny kwartał parku zajmuje zwarty drzewostan, który otacza niewielki staw o owalnym kształcie. Zbiornik obecnie we wschodniej części jest zarośnięty głównie przez pałkę szerokolistną oraz trzcinę pospolitą. Przed dworem po stronie południowej rośnie grochodrzew o obwodzie 233 cm oraz kasztanowiec biały (obw. 280 cm). Na uwagę zasługuje również stary dąb znajdujący się w południowo-wschodniej części parku. Ponadto rosną tu dwie lipy drobnolistne, kasztanowce białe oraz glóg. Niezwykłym okazem po dawnym parku jest lipa drobnolistna zlokalizowana na północny wschód od dworu o zrośniętych trzech pniach. Drzewo jest pomnikiem przyrody, jego odwód wynosi 505 cm, średnica korony 23 m, wysokość zaś 26 m.

Czasy świetności założenia w Dziadkowicach dawno odeszły w zapomnienie. Dwór obecnie mocno nadszarpnięty zębem przeszłości, przez lata zaniedbań i braku zainteresowania ze strony kolejnych właścicieli, w niewielkim stopniu kojarzy się z dawną wiejską rezydencją szlachecką. Pozostaje jedynie pokładać nadzieję, że obecni właściciele – prowadzący remont budowli –

¹⁴ Istniał do 1992 r. Nie był to jednak budynek związany z założeniem, został wzniesiony w 1943 r.

ocala od zapomnienia i przywróca dawne piękno tego niewielkiego aczkolwiek urokliwego dworu i jego otoczenia.

Literatura

Castr. Sirad. obl. susc. inser. , AGAD, Warszawa.

Dwór polski w XIX w. Zjawisko historyczne i kulturowe, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, red. J. Baranowski, Warszawa 1992.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, t. I–XIV, Warszawa 1880–1895.

Dudziński P., *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997.

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. E. Szelałowska, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, archiwum Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków w Łodzi, Delegatura w Sieradzu: Dziadkowice, 1992.

Koch W., *Style w architekturze*, Warszawa 1996.

Księga Wiczyzta majątku w Dziadkowicach pod nr 24, KW 10414, Wydział Ksiąg Wiczystych Sądu Rejonowego w Zduńskiej Woli.

Pawiński A., *Źródła dziejowe*, t. XII: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. I: Wielkopolska, Warszawa 1883.